

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 1). С. 232-239.

УДК 341.945

**ІНСТИТУТ НАДІМПЕРАТИВНИХ НОРМ
У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ:
ХАРАКТЕР ДІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЧНА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ**

Боярський Є. Д.

*Науково-дослідний інститут приватного права та підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, м. Київ, Україна*

Дана стаття присвячена дослідженню інституту надімперативних норм у міжнародному приватному праві України. В ній розкривається поняття таких норм, їх співвідношення із імперативними нормами права, механізм їх взаємодії з колізійно-правовим та матеріально-правовим регулюванням приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом.

Ключові слова: імперативні норми, надімперативні норми, колізійно-правове та матеріально-правове регулювання, приватноправові відносини, ускладнені іноземним елементом.

Вступ. Застереження про надімперативні норми є однією з новацій у міжнародному приватному праві України, яке було введене внаслідок прийняття Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. (далі – Закон України «Про МПРП»). Даний інститут було запозичено із правових систем європейських держав для посилення захисту правопорядку держави суду та третіх країн від негативного впливу поряд із традиційним застереженням про публічний порядок.

Проблемам сутності та умовам застосування надімперативних норм у науці міжнародного приватного права присвячені дослідження таких вчених як М. Блессінг, М. М. Богуславський, Г. Борн, І. В. Гетьман-Павлова, А. О. Данилова, Г. К. Дмитрієва, А. Н. Жильцов, В. П. Звєков, С. В. Крохалєв, О. О. Крутий, Л. А. Лунц, П. Майєр, А. І. Муранов, Т. Н. Нешатаєва, О. В. Новікова та інші. Натомість у вітчизняній правовій науці робіт, присвячених розглядуваному виду норм, майже не існує, що, з огляду на виняткове значення останніх для регулювання міжнародних приватноправових відносин, обумовлює нагальну потребу їх вивчення з урахуванням особливостей правової системи України.

Метою даної статті є визначення поняття та характеру дії надімперативних норм у сфері міжнародного приватного права, встановлення їх місця серед традиційних методів міжнародного приватного права.

У теорії права в залежності від ступеня обов'язковості прийнято розрізняти диспозитивні та імперативні норми. Диспозитивними вважаються норми права, що надають учасникам суспільних відносин право вибору поведінки в певних межах, якими вони за бажанням можуть користуватися. Такі норми є найбільш характерними для галузі цивільного права у державах з ринковою економікою, оскільки вони спрямо-

вані на забезпечення принципів формально-юридичної рівності учасників правовідносин та одного з основних принципів ринкових відносин – принципу економічної свободи [1, с. 190]. Натомість імперативні норми мають суворий, владно-категоричний характер, що не допускає відхилень у регулюванні поведінки [2, с. 119]. Вони є характерними для публічного права, тобто сфери правовідносин, спрямованих на реалізацію загальносуспільних інтересів, учасники яких знаходяться в ієрархічному підпорядкуванні одне щодо одного. У сфері приватного права вони призначені встановлювати межі диспозитивної поведінки суб'єктів права з метою захисту економічно та соціально слабкої сторони у договірних відносинах, захисту прав третіх осіб, забезпечення стабільності цивільного обороту та суспільної безпеки тощо.

Однак при введенні у склад приватноправових відносин іноземного елемента (тобто при наділенні приватних правовідносин міжнародним характером) останні одержують правовий зв'язок з правовими системами двох або більше держав, породжуючи потребу вибору з-поміж останніх найбільш компетентної. Якщо колізійна норма відсилає до права іноземної держави, вона, таким чином, виключає застосування як права всіх інших іноземних держав, так і права держави суду. Причому, Л. А. Лунц констатував, що відсилка колізійної норми до іноземного права, як правило, усуває застосування до цих правовідносин не лише диспозитивних, але й імперативних норм держави суду [3, с. 329]. Тобто законодавець, покладаючись на компетенцію іноземного права, презюмує, що, аналогічно з вітчизняним, іноземне право забезпечує всеохоплююче регулювання суспільних відносин, які існують в межах відповідної іноземної держави [4, с. 20], в тому числі встановлює необхідне імперативне регулювання. Тому компетентний суд за посередництвом колізійної норми є уповноваженим здійснити заміну «нормативного» матеріалу, що підлягає застосуванню, до фактичних обставин справи, яка є предметом його розгляду [5, с. 107].

Однак, якщо імперативна норма є виразником особливого публічного інтересу окремо взятої держави, його захист не може ставитися в залежність від наявності відповідної волі іноземного законодавця. В таких випадках держава зацікавлена не лише в тому, щоб запобігти негативному впливу інших правових систем на відповідні правовідносини, але й в тому, щоб активно їх врегульовувати найбільш бажаним для неї чином, причому безпосередньо, а не опосередковано через колізійне право [6, с. 77]. З цією метою імперативні норми, що мають особливо важливе значення для відповідної правової системи, у сфері міжнародного приватного права наділяються додатковою характеристикою – прямим застосуванням до правовідносин з іноземним елементом, незважаючи на або превалюючи над колізійними нормами держави суду.

Так, попри дещо різні підходи до розуміння надімперативних норм у доктринах різних держав, вчені дають більш-менш схожі його визначення. Зокрема, за П. Маєром це є імперативний правовий припис, який підлягає застосуванню до міжнародних відносин незалежно від права, що дані відносини регулює [7, с. 275]; Х. Кох, У. Магнус та Вінклер фон Моренфельс П. визначили розглядувані норми (Eingriffsnormen) як такі, що завдяки своєму великому народногосподарському та соціально-політичному значенню підлягають застосуванню незалежно від компетентного правопорядку, до якого відсилає колізійна норма (або який обрано сторонами на основі автономії волі) [8, с. 409]; на думку А. А. Данилової, це особлива категорія імперативних норм

права, що застосовуються для регулювання цивільно-правових відносин з іноземним елементом незалежно від того, яке право було обрано сторонами правовідносин на основі принципу автономії волі сторін або визначено арбітражним чи судовим органом на основі колізійних норм [9, с. 13].

Окремі імперативні норми, що безпосередньо вказували на власний надімперативний характер, почали з'являтися у законодавствах держав світу у другій половині ХХ століття. Однак застереження про надімперативні норми, що встановлює загальний режим дії даних норм у системі міжнародного приватного права, почали виникати у 70-х роках спершу у міжнародних конвенціях, а потім поступово поширювалося серед внутрішньодержавних законодавств. Причому більшістю держав світу було прийнято широкий варіант такого застереження, що не лише покладає на судові органи обов'язок застосовувати надімперативні норми права держави суду, але також надає останньому право застосовувати аналогічні норми права третіх держав, що мають тісний зв'язок із відповідними правовідносинами. В іншому випадку існуватиме загроза створення нерівномірності правового регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом у різних державах, і результат вирішення спору щодо них залежатиме від того, судовий орган якої держави його розглядатиме.

В Україні ідея про включення застереження про надімперативні норми у міжнародне приватне право України вперше одержала втілення у статті 1560 проекту Цивільного кодексу України від 25 серпня 1996 року [10, с. 38]. Однак юридичну силу воно одержало у вигляді статті 14 Закону України «Про МПРП» 2005 року, яка у частині 1 визначає, що «правила цього Закону не обмежують дії імперативних норм права України, що регулюють відповідні відносини, незалежно від права, яке підлягає застосуванню», а у частині 2 – «суд, незалежно від права, що підлягає застосуванню відповідно до цього Закону, може застосовувати імперативні норми права іншої держави, які мають тісний зв'язок з відповідними правовідносинами, за винятком, встановленим частиною першою цієї статті. При цьому суд повинен брати до уваги призначення та характер таких норм, а також наслідки їх застосування або незастосування».

Появу застереження про надімперативні норми у міжнародному приватному праві будь-якої держави не можна переоцінити, оскільки, по суті, воно порушує «монополію» традиційного колізійного методу і встановлює якісно новий засіб забезпечення застосування норм права інших правових систем до одних і тих самих правовідносин.

Відомо, що за своєю специфікою колізійна норма призначена на основі закладеного в ній колізійного принципу віднайти найбільш компетентну правову систему серед усіх, які так чи інакше мають зв'язок із приватноправовими відносинами, ускладненими іноземним елементом. І лише обрана на підставі колізійної норми правова система підлягатиме застосуванню, виключаючи застосування всіх інших правових систем. Саме тому, на думку В. М. Корецького, колізійне право розглядають як галузь права, що визначає просторові межі дії правових норм, законів, і т.д., межі влади кожного національного права, сферу діяльності правопорядків, їх панування, їх компетенцію [11, с. 34].

Навпаки, в основі застосування надімперативної норми лежить встановлення інтересів держави, до права якої вона належить, та просторово-персональної сфери дії, якою вона наділена. В якості прикладу можна навести ч. 2 статті 17 Закону України

«Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», відповідно до якої *«Суб'єкту господарювання України забороняється укласти зовнішньоекономічні договори (контракти) стосовно міжнародних передач будь-яких товарів або брати участь у їх виконанні в будь-який інший спосіб, ніж це передбачено цим Законом, якщо їм стало відомо, що такі товари можуть бути використані іноземною державою або іноземним суб'єктом господарської діяльності з метою створення зброї масового знищення чи засобів її доставки»*. Даний обов'язок покладається на суб'єкта господарювання України безвідносно місця укладення зовнішньоекономічного договору та безвідносно права держави, яке регулює права та обов'язки сторін цього договору. В його основі лежать, з одного боку, військові інтереси України, що прямо пов'язані із захистом її суверенітету та безпеки, а з іншого – міжнародне зобов'язання України за «Договором про нерозповсюдження ядерної зброї» 1968 року, відповідно до статті 1 якого: *«Кожна з держав-учасниць цього Договору, що володіє ядерною зброєю, зобов'язується [...] не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, що не володіє ядерною зброєю, до виробництва або придбання у будь-який інший спосіб ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю чи вибуховими пристроями»*.

Крім того, застереження про надімперативні норми не обмежує кількість правових систем, що мають право здійснювати відповідне регулювання. Надімперативні норми права держави суду повинні, та аналогічні норми будь-яких іноземних держав за умови наявності тісного зв'язку, можуть одержати застосування щодо приватно-правових відносин з іноземним елементом, превалюючи на нормами компетентної правової системи, визначеної на підставі колізійної норми.

Деякі вчені навіть приходять до висновку, що, оскільки надімперативні норми міжнародного приватного права превалюють над нормами колізійними, то вони усувають дію останніх взагалі [12, с. 99; 13, с. 145]. Звідси навіть не постає питання щодо відповідності іноземного права, компетентного в силу колізійної норми, надімперативній нормі. В обґрунтування такої позиції В. В. Васильченко наводить абз. 2 п. 5 ч. 1 статті 14 Кодексу торговельного мореплавства України (далі – «КТМ України»): *«Межі відповідальності судовласника та оператора ядерного судна, що плаває під прапором іноземної держави, регулюються законом держави, під прапором якої плаває судно. Якщо ці межі нижчі від установлених цим Кодексом, то під час розгляду спору про відповідальність у суді або господарському суді України застосовуються положення цього Кодексу»* [14, с. 45].

Однак, з іншого боку, якщо надімперативна норма повністю усуває дію колізійної норми, тоді зникає взагалі необхідність існування останньої, і весь метод колізійного регулювання опиняється під загрозою зникнення, що негативно вплине на участь відповідної держави у міжнародному спілкуванні. Тому напевно чи можна вести мову про те, що за надімперативні норми призначені повністю позбавляти застосування норми колізійні, а вищенаведене положення статті 14 КТМ України є скоріше винятком з огляду на особливість об'єкта свого регулювання.

Аналіз співвідношення колізійних та надімперативних норм за обсягом регульованих правовідносин свідчить про те, що надімперативні норми зазвичай регулюють вузь-

кі за змістом правовідносини, тоді як колізійні норми спрямовані на регулювання цілих інститутів приватного права. Наприклад, відповідно до статті 44 Закону України «Про МПрП», за відсутності сторін договору про вибір права, кредитний договір регулюється правом держави кредитодавця. Але, відповідно до Листа Національного Банку України від 14.02.2013 р. № 29-213/1846-1878 щодо «Роз'яснення з питань кредитних правовідносин між резидентами та нерезидентами» частину 6 статті 1056-1 Цивільного кодексу України, яка встановлює вимогу визначати у кредитному договорі із змінюваною процентною ставкою, максимальний розмір збільшення процентної ставки визнано надімперативною нормою. Таким чином, при застосуванні до кредитного договору права держави кредитодавця вимагатиметься також дотримання частини 6 статті 1056-1 Цивільного кодексу України.

Тобто, зазвичай, надімперативні норми блокують функціонування колізійних норм, що визначають право компетентне щодо відповідних правовідносин, лише в тих межах, в яких такі правовідносини врегульовані надімперативною нормою, і останні не витісняють застосування іноземного права, обраного на основі колізійних норм, а скоріше застосовуються поряд із відповідними нормами іноземного права [15, с. 148], за умови їх відповідності. Інакше кажучи, надімперативні норми повинні розглядатися як виключення із колізійного правила, призначеного безпосередньо вносити корективи до правового регулювання правовідносин з іноземним елементом.

Ще одним дискусійним питанням є приналежність розглядуваного інституту до методів міжнародного приватного права. На думку одних вчених, інститут надімперативних норм належить переважно до колізійного права, оскільки застереження про надімперативні норми по суті виконує роль колізійної норми і є проміжною ланкою між матеріальною нормою та суспільними відносинами. Даний підхід базується на вченні німецьких вчених Венглер В. та Цвайгерта К, які ще у 40х роках ХХ стол. сформулювали теорію спеціального зв'язку, відповідно до якої в основі застосування імперативних норм права держави суду та/або іноземних держав має лежати спеціальна прив'язка до правовідносин з іноземним елементом [16, с. 104]. Діючи в якості колізійної норми застереження про надімперативні норми мають спеціальний характер щодо всіх інших колізійних норм, чим обумовлюють превалюючий характер дії імперативних норм, застосування яких вона санкціонує.

Однак, як констатує російський вчений А. В. Асосков, основним недоліком даного підходу є те, що при застосуванні надімперативних норм, особливо тих, які походять з іноземних правових систем, виникає потреба визначити їх сферу дії, що вимагає від судових органів вдаватися до тлумачення змісту таких норм, що є абсолютно несумісним із концепцією колізійного регулювання [17, с. 144].

Інші вчені пропонують відносити розглядувані норми до матеріально-правового методу, що передбачає регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом, за допомогою матеріальних норм прямої дії, що безпосередньо встановлюють права та обов'язки їх сторін. Проте співставлення надімперативних норм із нормами матеріально-правового методу дає змогу виявити суттєві відмінності між ними. Серед них основними є наступні:

1) за сфера застосування: надімперативні норми мають більш широку сферу застосування, оскільки у більшості випадків регулюють правовідносини як внутрішньодержавного характеру, так і ускладнені іноземним елементом;

2) співвідношення з колізійною нормою: як вже зазначалося раніше, надімперативні норми мають властивість діяти всупереч приписам колізійної норми, в той час як правовідносини, врегульовані матеріальними нормами прямої дії, не регулюються колізійним правом взагалі;

3) правове походження: матеріальні норми прямої дії можуть застосовуватися лише ті, що містяться у правовій системі держави суду, в той час як надімперативні норми можуть походити також з правових систем інших держав світу.

Як наслідок, в науці навіть виникла ідея, що надімперативні норми утворюють окремий «екстраординарно-односторонній матеріально-правовий метод» міжнародного приватного права [17, с. 152]. Однак вважаємо, що даний висновок є необґрунтованим, оскільки немає достатніх підстав для розмежування матеріально-правових норм, які мають пряму дію, та таких, що мають надімперативний характер. Як свідчить історія розвитку міжнародного приватного права, досить довгий час матеріально-правовий метод розглядався виключно як уніфікаційний, тобто такий, що включає лише норми міжнародних договорів у сфері міжнародного приватного права. До речі, прихильники такого підходу існують і на сьогоднішній день. Проте, як відомо, згідно домінуючої позиції в науці, кожна держава має власні внутрішньодержавні матеріальні норми права, що здійснюють пряме регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом. Тому і надімперативні норми, попри їх специфічний характер, слід також відносити до матеріально-правового методу, визначальною ознакою якого є саме безпосередність впливу матеріальної норми права на суспільні відносини.

ВИСНОВКИ.

Надімперативні норми міжнародного приватного права слід розуміти як засіб матеріально-правового методу міжнародного приватного права, що спрямований на забезпечення особливо важливих інтересів держави, і тому наділений здатністю застосовуватися всупереч колізійно-правовому методу та/або автономії волі сторін. В той же час, з огляду на об'єктивну необхідність застосування іноземного права до приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом, надімперативні норми здебільшого мають характер виключення, а тому їх не слід протиставляти колізійним нормам, а навпаки – розглядати у взаємодії, що, з одного боку, забезпечує участь держави у міжнародному спілкуванні, а з іншого – встановлює захист інтересів держави, які не можуть становити об'єкт впливу іноземного права.

Список літератури:

1. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2007. – 719 с.
2. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навчальний посібник / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
3. Лунц Л. А. Курс международного частного права / Л. А. Лунц. – М. : Спарк, 2002. – 1007 с.
4. Рубанов А. А. Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем / А. А. Рубанов. – М. : Наука, 1984. – 159 с.
5. Чубарев В. Л. Міжнародне приватне право : Навчальний посібник / В. Л. Чубарев. – К. : Атіка, 2008. – 608 с.
6. Самусь А. О. Категорії «застереження про публічний порядок» та «надімперативні норми» в міжнародному приватному праві / А. О. Самусь // Молодіжний науковий вісник української академії банківської справи НБУ. – 2011. – № 1. – С. 74 – 78.

7. Mayer P. Mandatory rules of law in international arbitration / P. Mayer // *Arbitration International* Volume 2. – 1986. – № 4. – P. 274 – 322.
8. Кох Х. Международное частное право и сравнительное правоведение / Х. Кох, У. Магнус, П. Винклер фон Моренфельс ; [Пер. с нем. д.ю.н. Ю. М. Юмашев]. – М. : Международные отношения, 2001. – 480 с.
9. Данилова А. А. Нормы непосредственного применения (mandatory rules, lois de police, regles de application immediate) в международном частном праве: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Данилова Анна Александровна. – М., 2005. – 202 с.
10. Довгерт А. С. Очерки международного частного права / А. С. Довгерт. – Х. : Одиссей, 2007. – 816 с.
11. Корецкий В. М. Очерки международного хозяйственного права / В. М. Корецкий. – Х. : Харків-друк, 1928. – 133 с.
12. Международное частное право: учебник / [Власов Н.В. и др.]; отв. ред. – Н. И. Марышева; предисл. Н. И. Марышевой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юридическая фирма «Контракт»; Волтерс Клувер, 2010. – 928 с.
13. Звеков В.П. Международное частное право. Курс лекций. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 686 с.
14. Васильченко В. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про міжнародне приватне право» / В. В. Васильченко. – К. : Істина, 2007. – 200 с.
15. Новикова О. В. Оговорки о публичном порядке и сверхимперативных нормах в английской доктрине международного частного права: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Новикова Ольга Владимировна. – К. 2011. – 204 с.
16. Эбке В. Ф. Международное валютное право / В. Ф. Эбке; Пер. с нем. – М. : Международные отношения, 1997. – 336 с.
17. Асосков А. В. Основы коллизионного права / А. В. Асосков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 352 с.

Боярский Е. Д. Институт сверхимперативных норм в международном частном праве Украины: характер действия и методологическая принадлежность // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-1. – Ч. 1. – С. 232-239.

Данная статья посвящена исследованию института сверхимперативных норм в международном частном праве Украины. В ней раскрывается понятие таких норм, их соотношение с императивными нормами права, механизм их взаимодействия с коллизионно-правовым и материально-правовым регулированием частноправовых отношений, осложненных иностранным элементом.

Ключевые слова: императивные нормы, сверхимперативные нормы, коллизионно-правовое и материально-правовое регулирование, частноправовые отношения, осложненные иностранным элементом.

OVERRIDING MANDATORY RULES IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW OF UKRAINE: MANNER OF APPLICATION AND METHODOLOGICAL PERTAINING

Boiarskyi I. D.

*Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after F.G. Burchak of NALS of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

This article is devoted to researching basic features of overriding mandatory rules, comprising a novelty of Ukrainian private international law that has not yet been subjected to a comprehensive analysis in Ukrainian legal science. First of all the author defines distinction between ordinary mandatory rules, being in particular limits to the principle of party autonomy in private law, and overriding mandatory rules, acting in the field of private legal relations containing foreign element. Then overriding mandatory rules clause is defined as establishing uniform legal treatment of rules at hand throughout not only lex fori legal system but foreign legal systems as well. The very extensive clause was embodied in the Law of Ukraine «On private international law» dated 23.06.2005.

After that author focuses on the peculiarities of application of overriding mandatory rules and their interaction with traditional conflict-law-rules, giving effect to application of foreign substantive law. In particular, based on several examples of Ukrainian overriding mandatory rules a conclusion is made that the very rules possess an exceptional character, and, therefore, despite their precedence over conflict-law rules, they eliminate the latter solely to the extent, provided by the content of the overriding mandatory rule. Otherwise the rules at hand may

have an adverse impact on private international relations and, eventually, on the whole state's participation in the international community of nations

Ultimately author analyses common and distinctive features between overriding mandatory rules on one hand, and traditional methods of private international law, on another, in order to establish methodological pertaining of such norms.

Key words: mandatory rules, overriding mandatory rules, conflict law and substantive law regulation, private law relations, including foreign element.

Spisok literaturi:

1. Ekonomichna teoriya: Politekonomiya: pidruchnik / Za red. V. D. Bazilevicha. – 6-te vid., pererob. I dop. – K. : Znannya-Pres, 2007. – 719 s.
2. Volinka K. G. Teoriya derzhavi i prava: Navchalniy posibnik / K. G. Volinka. – K. : MAUP, 2003. – 240 s.
3. Lunts L. A. Kurs mezhdunarodnogo chastnogo prava / L. A. Lunts. – M. : Spark, 2002. – 1007 s.
4. Rubanov A. A. Teoreticheskie osnovy mezhdunarodnogo vzaimodeystviya natsionalnykh pravovykh sistem / A. A. Rubanov. – M. : Nauka, 1984. – 159 s.
5. Chubarev V. L. Mizhnarodne privatne pravo : Navchalniy posibnik / V. L. Chubarev. – K. : Atika, 2008. – 608 s.
6. Samus A. O. Kategoriyi «zasterezhennya pro publichniy poryadok» ta «nadimperativni normi» v mizhnarodnomu privatnomu pravi / A. O. Samus // Molodizhnyi naukoviy visnik ukrayinskoyi akademie bankivskoyi spravi NBU. – 2011. – № 1. – S. 74 – 78.
7. Mayer P. Mandatory rules of law in international arbitration / P. Mayer // Arbitration International Volume 2. – 1986. – № 4. – P. 274 – 322.
8. Koh H. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo i sravnitelnoe pravovedenie / H. Koh, U. Magnus, P. Vinkler fon Morenfels ; [Per. s nem. d.yu.n. Yu. M. Yumashev]. – M. : Mezhdunarodnyie otnosheniya, 2001. – 480 s.
9. Danilova A. A. Normy neposredstvennogo primeneniya (mandatory rules, lois de police, regles de application immediate) v mezhdunarodnom chastnom prave: dis. ... kandidata yurid. nauk : 12.00.03 / Danilova Anna Aleksandrovna. – M., 2005. – 202 c.
10. Dovgert A. S. Ocherki mezhdunarodnogo chastnogo prava / A. S. Dovgert. – H. : Odissey, 2007. – 816 s.
11. Koretskiy V. M. Ocherki mezhdunarodnogo hozyaystvennogo prava / V. M. Koretskiy. – H. : Harkiv-druk, 1928. – 133 s.
12. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: uchebnik / [Vlasov N.V. i dr.]; otv. red. – N. I. Maryisheva; predisl. N. I. Maryishevoy. – 3-e uzd., pererab. i dop. – M. : Yuridicheskaya firma «Kontrakt»; Volters Kluver, 2010. – 928 s.
13. Zvekoy V.P. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo. Kurs lektsiy. – M.: Izdatelstvo NORMA, 2000. – 686 s.
14. Vasilchenko V. V. Naukovo-praktichniy komentar Zakonu Ukrayini «Pro mizhnarodne privatne pravo» / V. V. Vasilchenko. – K. : Istina, 2007. – 200 s.
15. Novikova O. V. Ogovorki o publichnom poryadke i sverhimperativnykh normakh v angliyskoy doktrine mezhdunarodnogo chastnogo prava: dis. ... kandidata yurid. nauk : 12.00.03 / Novikova Olga Vladimirovna. – K. 2011. – 204 s.
16. Ebke V. F. Mezhdunarodnoe valyutnoe pravo / V. F. Ebke; Per. s nem. – M. : Mezhdunarodnyie otnosheniya, 1997. – 336 s.
17. Asoskov A. V. Osnovy kollizionnogo prava / A. V. Asoskov. – M. : Infotropik Media, 2012. – 352 s.